

УДК: 37.04:340.6

DOI: 10.15587/2519-4984.2017.91515

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ У СИСТЕМІ СУДДІВСЬКОЇ ОСВІТИ

©Л. Є. Зуєва

У статті досліджено сутність теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти; доведено, що в контексті професійної підготовки суддів поняття “педагогічна майстерність судді” є системоутворювальною функцією, спрямованою на налагодження результативної педагогічної взаємодії у межах реалізації завдань суддівської освіти; обґрунтовано концептуальні засади психолого-педагогічної підготовки суддів

Ключові слова: професійна підготовка суддів, професійна майстерність судді, психолого-педагогічна підготовка суддів

1. Вступ

Актуальність статті обумовлена тим, що у «процесі розбудови правової держави, одним з її найбільш важливих критеріїв є створення чесної, прозорої та ефективної судової влади» [1].

Ефективність змін у судовій системі України безпосередньо залежить від рівня кваліфікації всіх суддів, тобто рівня їхньої професійної та особистісної підготовленості та фаховості. «Наділяючи суддів незалежністю при здійсненні правосуддя, Конституція закріплює основні гарантії їх незалежності. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. При цьому судді призначаються безстроково на цю посаду [2].

Для забезпечення незалежності суддів у здійсненні правосуддя і захисту їх від впливу законодавчої і виконавчої влади Конституція закріпила утворення нового незалежного органу у системі правосуддя – Вищої Ради Правосуддя. Механізм діяльності цього органу визначено Законом України «Про Вищу Раду Правосуддя», яким передбачено, що це колегіальний, незалежний орган України, відповідальний за формування високопрофесійного суддівського корпусу, а також за приймання рішення стосовно порушень суддями вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність.

З початку утворення Вищої ради правосуддя пріоритетним напрямком її діяльності є забезпечення формування в Україні ефективної, сучасної та зорієнтованої на реальні потреби суддівського корпусу системи професійного відбору та підготовки суддів. Адже, оцінюючи якість судової системи країни неможливо отримати об'єктивний показник без урахування стану існуючих систем добору і підготовки суддів, а налагоджена система функціонування цих інститутів виступає ключовим параметром при визначенні якості правосуддя. Відтак, важливим напрямом досліджень у галузі теорії і методики професійної освіти, стає цілісна розробка методологічних, теоретичних та методичних основ професійної підготовки та діяльності фахівців судової системи в Україні.

Сильна, незалежна судова влада здатна виконувати істотний, всебічний вплив на життєдіяльність держави, тому значення процесу формування високопрофесійного суддівського корпусу для здійснення справедливого правосуддя важко переоцінити. Цей процес передбачає забезпечення суддівської освіти науково-викладацькими кадрами, удосконалення науково-методичної та педагогічної діяльності. Тому спільна наукова та освітня діяльність установ – є необхідністю. Натомість, нині існує коло проблем щодо узгодження і застосовності принципів психопедагогічної теорії комунікації й так званої “універсалістської макроетики” [3] до суддівської діяльності як такої та до низки її сфер – зокрема (оскільки дієвість цих принципів ускладнюється нормативними, адміністративними, державними і політичними та іншими чинниками, що здатні скласти протидію вищезазначеним принципам). «Судова реформа, яка послідовно відбувається в Україні, потребує удосконалення не тільки нормативно-процесуальної діяльності, але й врахування психолого-педагогічних закономірностей у сфері судочинства, оскільки діяльність судді є дуже складною, багатогранною і відповідальною у зв'язку з розглядом різних за своїм характером справ» – пише Е. В. Катаєва [4]. Саме тому виникла необхідність вивчення й наукового обґрунтування сутності та особливостей теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів як методологічної основи моделювання у системі суддівської освіти цього процесу, з'ясування характеру здійснюваних функцій з психолого-педагогічних позицій суддівської діяльності. Практична ж оптимізація юридичної діяльності загалом і діяльності судді зокрема може бути здійснена шляхом використання наукового доробку педагогічних та психологічних та юридичних засад у сфері судочинства, що сприятиме більш якісній та ефективній роботі суддів, їх психічному здоров'ю, зміцненню законності та правопорядку в державі.

2. Літературний огляд

Окремі аспекти досліджуваної проблематики висвітлювалися у працях вітчизняних і зарубіжних юристів та психологів. Так процесуальні проблеми

діяльності судді не залишилися поза увагою вчених: О. Ф. Бондаренка [5], М. В. Костицького [6], та ін. Авторами вивчалися питання специфіки психологічного знання та його місця у діяльності судді, значимість світоглядно-філософських засад у контексті герменевтичної природи судочинства, проте педагогічні засади професійної підготовки судді з позицій теорії і методики професійної суддівської освіти розглянуті ще не достатньо. Деяким аспектам формування професійної компетенції фахівців соціономічної сфери діяльності присвячені роботи таких авторів як: О. І. Пометун [7], С. Л. Рубінштейн [8] та ін. Окремі юридично-психологічні аспекти досліджуваної проблематики висвітлювалися у роботах: О. М. Бандурки [9], В. В. Беда [10] та ін. Це, зокрема, питання діяльності судді як в процесі досудового розслідування, так і під час судового розгляду справи в різних інстанціях.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчив, що в теорії та практиці сучасної освіти акумульовано значний досвід, який може стати основою модернізації й удосконалення підготовки і добору професійних суддів, зокрема: сформульовано вихідні позиції сучасної філософії освіти, визначено теоретико-методологічні вектори розвитку професійно-педагогічної освіти досліджено перспективи розвитку неперервної освіти й освіти дорослих, розкрито сутнісні властивості психопедагогіки.

Натомість, дослідження останніх років, узагальнення наукових джерел і практичний досвід професійної підготовки суддів у системі суддівської освіти дали змогу виявити суперечності, що сформулювалися в теорії і методиці професійної освіти суддів, зокрема, між:

- потребами сучасного українського суспільства в активних, самодостатніх і самореалізованих особистостях, які налаштовані на успішне вирішення проблем, та часто репродуктивним характером професійної підготовки суддів, що не сприяє задоволенню означених потреб;

- основними стереотипами про вимоги до сформованості найважливіших особистісно-професійних якостей суддів-викладачів і обмеженими можливостями управління розвитком цих якостей за допомогою традиційних методів навчання;

- бажаним емоційно-позитивним фоном навчального процесу дорослих (“радість від навчання”) та відсутністю систематичного залучення/звернення до емоційної сфери особистості суддів у процесі навчальної діяльності;

- потребою в оперативності й адресності професійно-педагогічної підготовки суддів, що сприяє саморозвитку як суддів-слухачів, так і суддів-викладачів та підходами до формулювання педагогічних завдань їх професійної підготовки;

- необхідністю опанування великими обсягами інформації з галузей законодавства і обмеженими можливостями їх засвоєння у певні терміни за допомогою використання традиційних дидактичних засобів подання їх змісту;

- системою суддівської освіти, що збудована відповідно до ідеалів і норм сучасної науки і недо-

статністю розробки теоретичних і методологічних засад підготовки висококваліфікованих суддів та науково-педагогічних кадрів для цієї системи;

- змістом і цілями сучасної суддівської освіти та необхідністю врахування інновацій, що в практиці часто випереджають зміни в програмах професійно-педагогічної підготовки суддів.

Виявлені суперечності, недостатній рівень теоретичної дослідженості й практичної розробленості зазначеної проблеми, враховуючи актуальність і необхідність поглибленої наукової розробки цих важливих ідей психолого-педагогічної науки для системи суддівської освіти, зумовили вибір напрямку дослідження.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – розкрити сутність та особливості теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання:

1. Здійснено аналіз стану розробленості проблеми й розкрити сутність педагогічної майстерності суддів як системоутворювальної функції професійної підготовки судді.

2. Знайдено пояснення феномену процесу «розвиток педагогічної майстерності судді» та критерії його оцінювання.

3. Обґрунтовано методологічні підходи й концептуальні засади щодо підготовки суддів до викладацької діяльності у системі суддівської освіти з висвітленням теоретичних положень, принципів, моделей-концептів та їх складових.

4. На прикладі практично-дослідної роботи пояснено впровадження цілісного операційного комплексу розвитку педагогічної майстерності суддів та методик для його реалізації.

5. Визначено перспективи щодо запровадження теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти.

4. Визначення сутності та особливостей теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів

Процес формування високопрофесійного суддівського корпусу для здійснення правосуддя передбачає забезпечення суддівської освіти науково-педагогічними кадрами, удосконалення науково-методичної та педагогічної діяльності, а підвищення кваліфікації переважно базується на добровільній участі суддів. Роль професійних суддів у системі суддівської освіти є визначальною, адже саме *судді навчають суддів*. Основу нашого дослідження склали філософські положення теорії наукового пізнання процесу розвитку педагогічної майстерності особистості як соціально-детермінованого, багатовимірного, динамічного явища, що визначається європейським уніфікованим форматом у вигляді освітнього *компетентнісного стандарту*; наукові доробки українських і зарубіжних учених про інноваційні трансформації у системі суддівської освіти.

У теорії фундатора педагогічної майстерності І. А. Зязюна ключовою ідеєю є те, що педагогічна система професійної підготовки є “виключно опочуттєвеною діяльністю планування майбутнього світу людства” [11]. У межах концепції І. А. Зязюна *педагогічна майстерність* – це комплекс властивостей особистості, який забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [12], що обумовлює ефективність поступу сучасної української освіти і держави, за рахунок “опочуттєвлення”, “олюднення” професійних знань і вмінь саме завдяки діям Педагога. Поняття “професійна майстерність судді” є соціально значущим, оскільки до її складу входить ціла низка спеціальних характеристик, часто заснованих на *культурних, моральних цінностях* і традиціях суспільства. Судді-викладачі, орієнтуючись на професіоналізм, прагнуть досягти багатобічної ерудиції, оволодіти теоретичними і практичними психологічними та педагогічними знаннями, вміннями і навичками, спираючись на моральні основи і норми поведінки у суспільстві, освітній установі.

Наразі, проблема педагогічної майстерності посідає одне з провідних місць у наукових психолого-педагогічних дослідженнях. Тому при вивченні питання теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти має бути врахованим досвід провідних науковців, які досліджували цей феномен.

Більшість авторів педагогічну майстерність трактують як найвищий рівень педагогічної професійної діяльності (якщо характеризується якістю результату) та як вияв творчої активності особистості (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності). Тому при визначенні складових професійної майстерності суддів у системі суддівської освіти, ми спиралися на трактування педагогічної майстерності І. А. Зязюна. До таких складових належать: гуманістична спрямованість викладацької діяльності судді, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. Педагогічна майстерність судді у структурі особистості постає як система, здатна до самоорганізації, де системоутворюючим фактором є морально-гуманістична спрямованість.

Розвиток педагогічної майстерності судді – це процес оволодіння основними сферами педагогічної діяльності, що потребують узагальнених: *прийомів* активізації пізнавальної діяльності слухачів-суддів на заняттях, використання елементів акторської і режисерської майстерності у викладацькій діяльності; культури і техніки мови і мовлення; *умінь* педагогічного спілкування, комунікативного впливу, педагогічної техніки; *навичок* створення освітнього середовища співробітництва і взаємоповаги на морально-гуманістичній основі [13]. Від уміння керувати собою, культури педагогічного спілкування до майстерності співробітництва на навчальному занятті – така логіка цього процесу.

Критерієм педагогічної майстерності суддів є з одного боку: *доцільність* (за спрямованістю); *продуктивність* (за результатами); *діалогічність* (за характером стосунків з тими кого навчають); *оптимальність* (у виборі засобів); *творчість* (за змістом), *добросчесність* (за моральними принципами чесного самопрояву). А з іншого боку – характеристиками професійної майстерності суддів виступає *цілісний результат* синтезу цих процесів: професійне самовизначення; професійна орієнтація; професійна діяльність; професійна активність; професійна компетентність; професійний досвід. Отже, професійна майстерність судді – це результат всіх оцінних дій та вчинків, які переводять будь-яку діяльність у професійну; якість людини, набута нею протягом багатьох років кропіткої праці, що характеризує цілісний педагогічно-професійно-життєвий досвід особистості судді, а тому в сукупності з талантом і геніальною жилкою вона визначає її характер; стан “задоволення” судді результатами своєї професійної і педагогічної діяльності.

Концепція психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти містить три взаємопов’язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї: *методологічний, теоретичний та технологічний*.

Методологічний концепт об’єднує фундаментальні філософські ідеї, передусім, положення екзистенціалізму, персоналізму, філософської антропології, а також взаємозв’язок і взаємодію різних підходів загальнонаукової й конкретно-наукової методології до вивчення проблеми розвитку професійної майстерності суддів:

- аксіологічний підхід визначає орієнтацію на загальнолюдські, світоглядні цінності; зумовлює спрямованість на гармонійний розвиток особистості як найвищу цінність суспільства;

- гуманістичний підхід, в межах якого людина розглядається як неповторна унікальна цілісність, яка володіє невичерпними можливостями особистісного розвитку;

- системний підхід, який передбачає розгляд розвитку професійної майстерності судді як цілісної соціально-педагогічної динамічної системи; дослідження особистості як відкритої, цілеспрямованої системи;

- людиноцентричний підхід передбачає, що основу викладацької діяльності мають складати повага до людини, довіра до неї, чесність, моральність, фокусування уваги на розвитку особистості як суддів-слухачів так і суддів-викладачів; надання управління цим процесом координуючого і мотиваційного характеру;

- акмеологічний підхід орієнтує суддів на становлення власної акмеологічної позиції, що передбачає їх настановлення як на особистий акме-орієнтований саморозвиток, так і на здійснення акмеологічного супроводу руху суддів-слухачів до нових щаблів розвитку;

– синергетичний підхід, який дає підстави для розгляду взаємодії суб'єктів у системі суддівської освіти (суддів-викладачів та суддів-слухачів) як складної самоорганізованої біосоціальної системи, що перебуває у нерівновазі та володіє великими власними можливостями для саморозвитку за допомогою відкритої взаємодії з навколишнім середовищем і для якої існує декілька альтернативних шляхів розвитку.

Теоретичний концепт визначає систему ідей, концепцій, вихідних категорій, основних понять, дефініцій, без яких неможливе розуміння сутності досліджуваної проблеми, і містить такі основні положення:

– процес розвитку педагогічної майстерності судді має забезпечувати не тільки досягнення цілей системи суддівської освіти, але й реалізацію особистісних сенсів суб'єктів освітнього процесу, їх прояв у суспільному житті;

– орієнтація принципів розвитку педагогічної майстерності судді на особистість кожного суб'єкта освітнього процесу передбачає перехід від філософії „впливу” до філософії „взаємодії”;

– особистість професійного судді розглядається як особлива форма його залучення у життєдіяльність, внутрішній світ суддів-слухачів, унаслідок якої відбувається значуще для їхнього існування і розвитку перетворення відношення до світу, розвиток професійної майстерності.

Технологічний концепт передбачає розробку науково-обґрунтованої системи розвитку педагогічної майстерності суддів, цілеспрямованої оптимально організованої взаємодії суб'єктів в системі суддівської освіти, що характеризується чітко визначеним *механізмом розвитку*, послідовною реалізацією методів, прийомів, і дозволяє отримати запланований результат.

Провідна ідея дослідження, її концепти ґрунтуються на припущенні, що ефективність процесу розвитку педагогічної майстерності суддів можна суттєво підвищити за умови комплексної реалізації науково обґрунтованої системи цієї підготовки, яка передбачає опанування суддями цілісним психолого-педагогічним комплексом на основі експериментальної методики, спрямованої на розвиток відповідних особливостей особистості судді, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійно-викладацької діяльності на рефлексивній основі.

Загальну гіпотезу конкретизовано *частковими припущеннями*, що репрезентують головні питання експериментальної системи:

– професійна підготовка суддів буде більш результативною, якщо ґрунтуватиметься на морально-гуманістичній спрямованості педагогічного процесу; принципи толерантності й демократичності, естетичного та культуротворчого розвитку особистості суддів;

– професійна підготовка суддів буде результативною, якщо методика реалізації передбачатиме послідовне й системне професійне навчання, яке зо-

рієнтоване на особистість судді, актуалізацію його потреби у професійному самопізнанні й самовихованні, вироблення морально-гуманістичної професійної позиції для організації продуктивного педагогічного діалогу;

– процес розвитку педагогічної майстерності суддів буде ефективним, якщо здійснюватиметься робота щодо урахування відповідних передумов (умов-ресурсів) реалізації вищезазначеної методики, а саме:

1) пізнання суті і особливостей педагогічної діяльності;

2) пізнання суддею власної особистості як інструменту рефлексивного керування поведінкою і діяльністю інших;

3) освоєння технік управління взаємодією при організації навчального процесу професійної підготовки і підвищення кваліфікації суддів;

– усвідомлення ролі мотивів самоактуалізації особистості судді у педагогічній діяльності як детермінантів творчої активності суддів; виокремлення домінантної ролі морально-гуманістичної спрямованості у системі професійно ціннісних орієнтацій суддів.

5. Результати дослідження

Пояснимо впровадження цілісного операційного комплексу розвитку педагогічної майстерності суддів на прикладі практично-дослідної роботи, яка проводилася нами в Одеському апеляційному адміністративному суді під час організації семінарів для суддів “Педагогічна майстерність”. У процесі роботи судді опановували техніки взаємодії у системі “педагогічний монолог – діалог – полілог” [14]. Таке навчання спрямовувалося не тільки на оволодіння окремими елементами педагогічних умінь, як вже існуючих моделей діяльності, а, насамперед, – цілісний розвиток особистісних якостей суддів-викладачів, які забезпечують виконання педагогічної діяльності: гуманістичну спрямованість, компетентність, володіння техніками саморегуляції, емоційного професійного самоусвідомлення тощо. Протягом багаторічного дослідження автора щодо оцінювання динаміки розвитку педагогічної майстерності суддів, у період проведення занять з підвищення кваліфікації суддів, стало можливим розробити і апробувати рекомендації для суддів-викладачів.

6. Висновки і перспективи подальших розвідок

В контексті професійної підготовки суддів поняття “педагогічна майстерність судді” є системотворчою функцією, спрямованою на налагодження результативної педагогічної взаємодії у межах реалізації завдань суддівської освіти; *теоретично обґрунтовано* концептуальні засади підготовки суддів до викладацької діяльності як основу підвищення рівня розвитку й саморозвитку суддів; *конкретизовано* провідну ідею, провідні позиції та психолого-педагогічну стратегію підготовки суддів до викладацької діяльності; *розроблено* дидактичну тріаду моделей як теоретико-методичну основу професійної підготовки

суддів, що забезпечило поетапну реалізацію основних концептуальних положень. Матеріали можуть використовуватися викладачами-суддями, науково-педагогічними кадрами в реалізації професійної підготовки суддів у системі суддівської освіти, а також суддями, які працюють над проблемою саморозвитку педагогічної майстерності в межах діяльності відділень Національної школи суддів, що функціонують в

регіонах України. Оскільки комплекс заходів щодо професійної підготовки суддів асоціюється з соціальною самоорганізацією, тоді для кваліфікованого пояснення теоретичних засад психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти необхідною стає розробка механізмів екстраполяції синергетичного підходу на теорію і методику професійної підготовки суддів в Україні.

Література

1. Концепція реформування судової системи України [Електронний ресурс]. – Асоціація правників України. – 2014. – Режим доступу: http://uba.ua/ukr/project_ref_sud/
2. Розділі VIII «Правосуддя» [Електронний ресурс]. – Конституція України, 2016. – № 124. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-viii>
3. Токарська, А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. С. Токарська. – К., 2008. – 36 с.
4. Катаєва, Е. В. Юрисдикція адміністративних судів України щодо вирішення адміністративних справ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Катаєва. – К., 2016. – 235 с.
5. Бондаренко, О. Ф. Специфіка психологічного знання та його місце в діяльності судді [Електронний ресурс] / О. Ф. Бондаренко // Центр суддівських студій. – 2000. – Режим доступу: <http://judges.org.ua/Forum/img/europe/ua.glavred.info/archive/2008/article/seminar5-1.htm>
6. Костицький, М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції [Текст]: наук. пр. / М. В. Костицький. – Чернівці: Рута, 2009. – 576 с.
7. Пометун, О. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки [Текст] / О. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–24.
8. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
9. Бандурка, А. М. Юридическая психология [Текст]: уч. / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.
10. Бедь, В. В. Юридична психологія [Текст]: навч. пос. / В. В. Бедь. – Львів: Новий Світ-2000, 2007. – 376 с.
11. Зязюн, І. А. Філософія педагогічної дії [Текст]: монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.
12. Педагогічна майстерність [Текст]: підр. / ред. І. А. Зязюн. – К.: Богданова А. М., 2008. – 376 с.
13. Зуєва, Л. Розвиток педагогічної майстерності професійних суддів у системі суддівської освіти [Текст] / Л. Зуєва // Слово Національної школи суддів України. – 2015. – Т. 4, № 13. – С. 32–41.
14. Семенова, А. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії [Текст]: монографія / А. Семенова. – Одеса: Бондаренко М. О. – 2016. – 436 с.

Рекомендовано до публікації д-р. пед. наук, професор Семенова А. В.

Дата надходження рукопису 18.11.2016

Зуєва Лариса Євгенівна, кандидат юридичних наук, суддя, Одеський апеляційний адміністративний суд, вул. Софіївська, 19, м. Одеса, Україна, 65082
E-mail: 378653@gmail.com